

Missionair werk in het perspectief van de wereldwijde kerk

‘What’s in name?’

Toen ik op een zondag in maart van het jaar 1999 in het kerkgebouw van de Hervormde gemeente van Pesse als predikant werd bevestigd en samen met mijn lief werd uitgezonden naar Managua (Nicaragua) werd ik een zendingspredikant. Althans, dat was een begrip dat in de Hervormde kerkorde werd gebruikt en geheel op mij van toepassing leek.¹ Dat zendingspredikantschap voelde echter ongemakkelijk. In de eerste plaats door het onderscheid dat het maakte tussen ons als echtgenoten. We zouden immers beiden als docent gaan werken, mijn vrouw als docent sociale wetenschappen en ik als theoloog, en we deelden in dezelfde (uit)zending. Blijkbaar viel de term ook niet zo goed bij de uitzendende instantie, aanvankelijk de Raad voor de Zending en al snel KerkinActie. Daar werden we beiden ondergebracht in de categorie ‘uitgezonden medewerker’ die het sluimerende verschil tussen medewerkers maskeerde. Overigens liet men zich aan de basis hierdoor niet misleiden. Toen we op verlot van de Gereformeerde kerken en Hervormde gemeenten in allerlei uithoeken van de classes Hoogeveen en Meppel bezochten, werden we door een ZWO-commissielid aangekondigd als ‘dominee Bom en Conny’... Het tweede ongemak had te maken met de maatschappelijke inflatie van het begrip zending, veelal opgevat als een aan kolonialisme gelieerde vorm van zieltjes winnen. Deze betekenis had op het niveau van de landelijke instituties een veel grotere invloed dan op het plaatselijke vlak. Vanuit dat landelijke perspectief was de zending van de toenmalige Samen op Weg-kerken, met haar nadruk op wederkerigheid en leren van elkaar, haar oude kaders ontgroeid en zou het mooi zijn als dat ook in de naam tot uitdrukking zou komen.²

De zendingspredikant mocht dan ook niet mee naar de nieuwe, verenigde kerk. In de kerkorde van de Protestantse Kerk wordt niet meer

1 De zendingspredikant was in de Hervormde kerkorde een aparte categorie (ord. 4-12-1) die dezelfde bevoegdheden had als een predikant voor buitengewone werkzaamheden (ord. 4-13-2, vgl. ord. 13-3). Met dank aan mijn collega Klaas Willem de Jong.

2 Overigens moeten ‘de oude kaders’ niet geïdentificeerd worden met de publieke opinie die ik hierboven samenvatte als een met het kolonialisme verbonden vorm van zieltjes winnen. Voor meer begrip van de oudere zendingsopvattingen in Nederland, zie Jan A. B. Jongeneel, *Nederlandse zendingsgeschiedenis. Ontmoeting van protestantse christenen met andere godsdiensten en geloven (1601-1917)* (Zoetermeer: Boekencentrum 2015).

over zending gerept. De nieuwe term is ‘missionaire arbeid’, die in artikel X in één adem genoemd wordt met de diaconale en de pastorale taak van de gemeente.³ Inhoudelijk gezien houdt deze naamswijziging echter een verandering in; missionair werk behelst meer dan zending. De missionaire arbeid is volgens de kerkorde namelijk ‘getuigenis en dienst aan hen die het Evangelie niet kennen of daarvan vervreemd zijn’ (ordonantie 8).⁴ Het verschil tussen wat evangelisatie of inwendige zending en uitwendige zending heette is geheel losgelaten, een ontwikkeling die zich door de veranderde relaties in de wereld maar vooral ook door een sterk veranderend Nederland (kerkverlating, secularisatie, migratie) liet rechtvaardigen. Toen wij in 2009 vanuit Gouda voor de tweede keer werden uitgezonden, dit keer naar Quito (Ecuador) en opnieuw in een duo-constructie in dienst van KerkinActie, keerde ik dan ook niet terug in de kringen van de zendingspredikanten. Op het dienstencentrum in Utrecht vertrouwde men mij toe dat ik een ‘predikant in algemene dienst’ was geworden. Hoewel ‘predikant voor de buitendienst’ een beter passende variant hierop zou zijn, is missionair predikant volgens mij de meest geschikte naam voor de voormalige zendingspredikant. Als de drie fundamentele taken van de kerk missionair, diaconaal en pastoraal werk zijn, dan is het te rechtvaardigen dat er voor alle drie een speciaal soort predikantschap bestaat. Bovendien zijn er oude voorbeelden van zulk gebruik van de term. De VU-hoogleraar F.L. Rutgers, bijvoorbeeld, maakt in een postuum verschenen werk in 1921 melding van de missionair predikant, waarbij de context duidelijk maakt dat het om iemand gaat die in de zending werkzaam is.⁵ Deze term bleek in Gereformeerde kring aan te slaan en werd ook opgenomen in de kerkorde.⁶ Ik pleit ervoor om die term in ere te herstellen maar dan toe te passen in de geest van de kerkorde van de Protestantse Kerk. Dat zou betekenen dat de missionair predikant zowel in het buitenland als in het

3 Er bestaat een bepaalde onduidelijkheid (en misschien wel een zekere spanning) tussen de consequent op plaatselijk niveau gesitueerde missionaire taken in artikel X (16-17) en ordonantie 8 (109-111) en de missionaire taak vanuit het oecumenische perspectief van de kerk als geheel zoals die in Ordonantie 14 (185) ter sprake komt.

4 *Kerkorde en ordinantie van de Protestantse Kerk in Nederland inclusief de overgangsbepalingen* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2004(2)), artikel X en de ordonanties 8 en 14.

5 In *Kerkelijke Adviezen I* (Kampen: Kok, 1921) <http://www.kerkrecht.nl/node/2880>: ‘In de laatste Synode is het beginsel weër aanvaard, dat een missionair predikant niet een *ander* soort van ambt heeft, dan een predikant hier te lande, maar *geheel hetzelfde*. (...) Ook is door de Synode uitgesproken, dat men niet (althans in den regel niet) studeeren kan voor missionair predikant (...). Heeft men dan van den beginne begeerte om predikant *bij de zending* te worden, dan moet, als de gewone studie voltooid is, daarop nog een speciale studie (van talen enz.) volgen.’

6 Zie de *Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland* van 1957 (revisie van 1999), artikel 98a, waarin sprake is van ‘missionaire dienaren van het Woord’ die samen met ‘missionaire arbeiders met een niet ambtelijke taak’ en anderen de taak van de zending uitvoeren. Opnieuw met dank aan Klaas Willem de Jong.

binnenland werkzaam kan zijn, maar met een zelfde missionaire focus.⁷

Dat het gebruik van de term ‘missionair’ in de Protestantse kerk zich echter niet zomaar laat reguleren, ook niet door de kerkorde, blijkt onder andere uit de website van deze kerk. Daar wordt de term ‘missionaire werk’ exclusief toegepast op wat vroeger ‘inwendige zending’ of ‘evangelisatie’ werd genoemd en nu nauw verbonden is met kerkgroei.⁸ Dit veld heeft in de afgelopen jaren een zeer interessante ontwikkeling doorgemaakt, die breed heeft doorgewerkt op lokaal niveau. Gezien de kerkorde is het echter vreemd dat in de dienstenorganisatie dat wat zending heette in een symbiotische relatie met het diaconaat is opgenomen (KerkinActie), terwijl het zogenaamde ‘missionaire werk’ eigen wegen gaat. Vanuit deze realiteit bekeken is het dan weer *niet* vreemd dat het gebruik van de term ‘missionaire predikant’ exclusief verbonden is aan deze tak van missionair werk en mede daarom *niet* gebruikt wordt om de voormalige zendingspredikant mee aan te duiden. Die zit daarom nog steeds in de algemene dienst.⁹

‘What’s in a name?’ vraagt de lezer zich misschien af, want met een pragmatische instelling kun je hier gemakkelijk langs heen manoeuvreren. Lezers met een andere kerkelijke achtergrond zijn waarschijnlijk nog minder geïnteresseerd in deze Protestantse details. Hoewel hier in de praktijk mee te leven valt, moet deze praktische flexibiliteit ons echter niet op het verkeerde been zetten. Theologisch, en dus ook praktisch, valt er veel te winnen bij een consequentere aanpak, waarin beide takken van missionair werk elkaar inspireren en gericht houden op Gods Koninkrijk. De koers die de kerkorde van de Protestantse Kerk hiervoor uitzet en die zo weinig terug te vinden is in vormgeving van de dienstenorganisatie, is namelijk zeer de moeite waard. In dit artikel wil ik, in het verlengde van de kerkorde, een missionair perspectief schetsen dat behulpzaam is om binnenlands en buitenlandse werk veel meer op elkaar te betrekken. Om dat ene perspectief in beeld te krijgen laat ik me inspireren door het zendingsmanifest, *Together Towards Life*, zoals dat op de tiende Assemblee van de Wereldraad van Kerken te Busan (2013) is vastgesteld.¹⁰

7 Vanuit dit perspectief kunnen er ook pastorale en diaconale predikanten in het buitenland werkzaam zijn die geen missionair predikant zijn

8 Zie <http://www.protestantsekerk.nl/werkvelden/missionair/Paginas/Default.aspx>

9 Officieel kent de Protestantse kerk slechts drie typen dienstdoende predikanten: voor gewone werkzaamheden, in algemene dienst en met een bijzondere opdracht, zie *Kerkorde*, ord. 3-15 (59). ‘Missionair predikant’ is dus geen officiële naam. Het gebruik van ‘missionair predikant’ is echter zeer gebruikelijk (zie ook het artikel van Arjan Markus in dit nummer) en nauw verbonden aan de opvatting van missionair werk in de dienstenorganisatie. Al voor het opstarten van deze afdeling werd deze term op een vergelijkbare manier gebruikt door de IZB (en misschien ook door andere kerken of kerkelijke organisaties).

10 Zie <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/mission-and-evangelism/together-towards-life-mission-and-evangelism-in-changing-landscapes>

Together Towards Life

De ondertitel van *Together Towards Life, Mission and Evangelism in Changing Landscapes*, maakt gelijk duidelijk dat zending en evangelisatie hier vanuit één perspectief worden bekeken. Het doel van deze verklaring is om niet alleen de kerken en zendingsorganisatie die deel uit maken van de Wereldraad, maar ook die zich (nog) niet aansloten op te roepen tot een duidelijk commitment. In de inleiding worden een aantal lijnen van de missionaire theologie uitgezet, waarlangs de rest van de tekst wordt uitgewerkt.¹¹ Er is veel continuïteit met eerdere documenten die door de Wereldraad zijn aanvaard.¹² In de eerste plaats het principiële begin van de zending in God, de *Missio Dei*. Een tweede continuïteit ligt in wat ik het engagement van de bevrijdingstheologie zou willen noemen. Hierbij denk ik aan de prioriteit van de armen en gemarginaliseerden en de lijdende schepping, maar ook aan de uitgesproken kritiek op het (neo-liberale) marktdenken en de gerichtheid op verandering. Een derde, wellicht te vanzelfsprekend om hier te noemen, is de nadruk op de eenheid van de kerken in missie en het omgaan met pluraliteit, onderling, maar ook in de samenleving. Wat een nieuwe dynamiek geeft is de grote nadruk op de Heilige Geest.¹³ Nu kan men deze tendens in de kringen van de Wereldraad al wel langer signaleren, ook in de theologie, maar deze keer speelt de Geest een centrale rol.¹⁴ Zo wordt het hele document onderverdeeld in vier hoofdstukken die verschillende onderdelen van het werk van Gods Geest in beeld brengen, ‘Spirit of Mission: Breath of Life’, ‘Spirit of Liberation: Mission from the Margins’, ‘Spirit of Community: Church on the Move,’ en ‘Spirit of Pentecost: Good News for All’. Het manifest wordt expliciet gepresenteerd als een nadenken over de betekenis van de doorwerking van de Pinksterkerken in het ‘wereldchristendom’. Voor mij was het een aangename verrassing om te zien hoeveel thema’s die mij theologisch en persoonlijk zo hebben beziggehouden tijdens mijn verblijf in Latijns-Amerika in deze tekst op een uitdagende en constructieve manier zijn samengebracht. Nu zou dit de suggestie kunnen wekken dat deze benadering voornamelijk voortkomt uit het Zuiden. Ook al zou dat nog niet eens zo gek zijn, getalsmatig verschuift het zwaartepunt van het wereldchristendom zich

11 Zie de punten 1 t/m 11, 2-3.

12 Het gaat om verschillende soorten ‘mission statements’ uit 1982, 1997, 2000 en twee uit 2005, zie *You are the Light of the World. Statements of Mission by the World Council of Churches (1980 – 2005)* (Genève: WCC Publications, 2005), http://www.mission2005.org/fileadmin/files/mission_statements_web.pdf

13 Zie Stephen Bevans, ‘Life, Joy and Love: *Together Towards Life* in Dialogue with *Evangelii Gaudium* and *The Cape Town Commitment*’, *International Review of Mission*, Vol. 104, Is. 2 (November 2015), 193-202, 195.

14 Zie bijvoorbeeld de vergadering in Cambera (1991: ‘Come Holy Spirit – Renew the whole creation’).

immers steeds meer naar het Zuiden, het document zoekt wel degelijk een wereldwijd perspectief te creëren.¹⁵ Ik kies twee punten die met het oog op de verbinding van het werk van beide typen missionair werk mijns inziens belangrijk zijn. Het eerste betreft de betekenis van eenheid en pluraliteit. Het tweede punt is de zending uit de marges, een originele vondst van de verklaring van Busan.¹⁶ Deze concretisering is echter niet goed in beeld te krijgen als er niet eerst aandacht besteed wordt aan het beslissende perspectief van de *Missio Dei* en dan met name aan de betekenis van de Heilige Geest voor het missionaire werk. Daar moet dus eerst ruimte voor worden gemaakt.

Missio Dei, de Heilige Geest en de kerk

Mission begins in the heart of the Triune God and the love which binds together the Holy Trinity overflows to all humanity and creation. The missionary God who sent the Son to the world calls all God's people (Joh. 20: 21) and empowers them to be a community of hope. The church is commissioned to celebrate life, and to resist and transform all life-destroying forces, in the power of the Holy Spirit. (...) Life in the Holy Spirit is the essence of mission, the core of why we do what we do, and how we live our life.¹⁷

Deze opvatting wordt in het eerste van de vier delen nauw verbonden met de spiritualiteit van de missie, die beschreven wordt als de participatie in de liefde van de Drie-Ene. Deze spiritualiteit wordt getypeerd als 'inward, personal and communal, but also direct us outward in missionary endeavor'.¹⁸ Bovendien is de missionaire spiritualiteit gericht op verandering van zowel degenen die gezonden zijn als de wereld waarin ze zijn gezonden. Die verandering hangt samen met het verrassende werk van de Heilige Geest, die niet 'tam' is maar steeds onverwachte situaties en personen tot het centrum van de zending maakt.¹⁹

De tekst maakt duidelijk hoe de verschillende theologische tradities die in de Wereldraad bij elkaar komen elk hun bijdrage leveren aan deze visie op zending. Deze diverse achtergrond wordt met name duidelijk als er wat specifieker op de triniteit en de trinitarische verhoudingen wordt ingegaan. Er worden dan twee verschillende benaderingen genoemd. De eerste ziet

15 Zie Philip Jenkins, *The Next Christendom: The Coming of Global Christianity* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

16 Zie Stephen Bevans, 'Life, Joy and Love', 195-196.

17 Zie *Together Towards Life*, par. 2-3.

18 Zie *Together Towards Life*, par. 26.

19 Zie *Together Towards Life*, par. 29-32.

de Geest als geheel ‘afhankelijk van Christus’ (traditioneel de visie van de westerse kerk). De tweede (Oosters-Orthodoxe) visie ziet de Geest onafhankelijker en noemt de Geest ‘de bron van Christus’.²⁰ In de eerste is de kerk het gevolg van de missie, in de tweede komt de missie voort uit de kerk. Deze twee perspectieven kunnen naast elkaar bestaan, zo is de redenering, omdat beide laten zien dat de Geest ons laat deelnemen aan de missie van liefde van God zelf.²¹ Het voert nu te ver om de trinitarische achtergrond hier door te lichten.²²

Wel wil ik stilstaan bij de verhouding tot de kerk, gezien de kerkelijk inbedding van het missionaire werk dat ik hier bespreek. Vanwege de Nederlandse kerkelijke context kijk ik dan niet alleen naar *Together Towards Life*, maar ook naar Van den Brink en Van der Koois *Christelijke dogmatiek*. In hun visie op de kerk sluiten deze auteurs zich niet geheel onverwacht aan bij de eerstgenoemde lijn die de kerk ziet als voortkomend uit de missie. Ze typeren hun benadering van de kerk als pneumatologisch en definiëren haar als ‘een zichtbare gestalte van de gemeenschap rond Christus.’ Van de kerk geldt dat ‘de eerste en eigenlijke actor Gods Geest’ is. De auteurs stellen dat de kerk haar bestaan ontleent aan een ‘tweevoudige dynamiek’: ‘een ingaande beweging (*communio*) en een uitgaande beweging (*missio*).’ Deze *missio* wordt samengevat in drie begrippen: *marturia*, *leitourgia* en *diakonia*.²³ Hoewel de auteurs hier niet een direct verband leggen tussen de dubbele beweging van *communio* en *missio* enerzijds en de dynamiek in de triniteit anderzijds, wordt dat wel gesuggereerd.²⁴ De kerk wordt echter niet geïdentificeerd met deze bewegingen. Volgens de auteurs raken mensen steeds weer in ‘eigen vormen en gestalten opgesloten.’²⁵ Het verschil tussen *missio* en missionair werk is dan ook niet onbelangrijk. *Missio* benadrukt Gods initiatief en doorgaande activiteit. Het missionaire werk is daarvan afgeleid en heeft tot doel om de kerk bij de *missio* aan te laten haken. Dit leidt tot een vergelijkbaar perspectief als dat van de *Missio Dei*. Uit dit perspectief kan worden afgeleid dat missionair werk voor haar missionaire drive afhan-

20 Zie ook Petros Vassiliadis, ‘A Theology of Mission from an Orthodox Perspective’ in Emma Wild-Wood & Peniel Rajkumar (ed), *Foundations for Mission* (Oxford: Regnum, 2013), 154-62, 157-58.

21 Zie *Together Towards Life*, par. 16-18. Zie voor de fundamentele betekenis van de *Missio Dei* bijvoorbeeld ook Emma Wild-Wood & Peniel Rajkumar ‘Exploring Foundations for Mission’ in *Foundations for Mission*, 3-14.

22 Kirsteen Kim gaat in op de achtergrond van dit verschil tussen Oost en West en met name ook de doorwerking ervan in de Wereldraad van Kerken, zie *The Holy Spirit in de World. A Global Conversation* (London: SPCK, 2007), 41-66.

23 *Christelijke dogmatiek. Een inleiding* (Zoetermeer: Boekencentrum 20), 518-526. Citaten op 521 en 522.

24 Ook hier geldt dat ik niet inga op de achterliggende visie op de triniteit. Dan zou er wellicht meer verschil met *Together Towards Life* naar voren komen, zie behalve hoofdstuk 3 ook hoofdstuk 12 over de Heilige Geest.

25 *Christelijke dogmatiek*, 530.

kelijk is van de missie van Gods Geest die uit de liefdesdynamiek van de drieenige God zelf ontstaat. Zo laat de kerk zich meenemen in een beweging naar het Koninkrijk toe die God in de schepping voltrekt. De Heilige Geest laat mensen meedoen in die *missio* waardoor we participeren in Gods liefde.

In het beeld dat Van den Brink en Van der Kooi oproepen gaat de centrifugale kracht van de missie samen met de centripetale beweging van de *communio*. De dynamiek van de Geest zendt niet alleen uit, maar scheidt ook gemeenschap, ze is extravert én intiem. Evenmin als de *missio* moet de *communio* geïdentificeerd worden met de kerk. De *communio* kleurt de *missio*. Het is ondenkbaar dat de *missio* niet leidt tot gemeenschap en omgekeerd. De *communio* is in de eerste plaats dichtbij of plaatselijk. Maar omdat de kerk een eschatologische gemeenschap is, vraagt de kerk eigenlijk om een grensoverschrijdende, wereldwijde zichtbaarheid. Dat brengt namelijk veel krachtiger het eschatologische aspect van het volk van God in beeld ('uit alle landen en volken, van elke stam en taal', Openbaring 5, 9 NBV). De wereldwijde dimensie van de kerk komt bij Van den Brink en Van der Kooi nogal onverwacht in het hoofdstuk over de Heilige Geest ter sprake in plaats van in dat over de kerk. De wereldwijde gemeenschap blijkt voor een ecclesio-logie die vooral vanuit een presbyteriaal-synodaal model denkt toch lastig te benoemen. Zo wordt er met geen woord gerept over de zichtbaarheid van deze dimensie van deze gemeenschap.²⁶ Dat is vreemd omdat de auteurs de zichtbaarheid en institutionaliteit van de kerk wel degelijk belangrijk achten. Dat leidt ertoe dat de beweging van de *communio* vrij exclusief gericht is op de plaatselijke gemeente.²⁷ De auteurs roepen het beeld op dat God en dan met name de Geest wel wereldwijd een gemeenschap sticht, maar dat dit slechts plaatselijk tot uitdrukking komt en daar (pas) kerk mag heten. Dan vallen echter cruciale kenmerken van het eschatologische volk van God buiten de boot. *Together Towards Life* heeft evenmin een duidelijke aanduiding voor deze wereldwijde gemeenschap, maar geeft deze wel een centrale plek. Hier wordt het concept 'world Christianity' gebruikt.²⁸ Dit is geen theologisch begrip maar een antropologische aanduiding. Blijkbaar vindt men het gebruik van de term 'wereldkerk' niet adequaat vanwege de institutionele connotatie. Wel is duidelijk dat de wereldwijde kerk, vaak aangeduid met 'de kerken' of kortweg met 'de kerk', steeds de visie van *Together Towards Life*

26 Zie *Christelijke dogmatiek*, 464-467. Hoewel hier belangrijke termen als lichaam van Christus en *familia Dei* etc. worden gebruikt, wordt de wereldwijde dimensie daarvan vooral vergeestelijkt.

27 Zie bijvoorbeeld de uitleg van 'katholiciteit' door Van den Brink en Van der Kooi op 566-567. De 'kwalitatieve' betekenis van katholiciteit met name in de betekenis van Kuyper overschaduwde de zogenaamde 'kwantitatieve' Rooms-katholieke benadering. Eigenlijk worden zichtbaar en onzichtbaar hier tegen elkaar uitgespeeld, iets wat volgens de auteurs zelf leidt tot docetisme in de ecclesio-logie, 523-524.

28 Bijvoorbeeld in par. 5.

bepaalt. De Wereldraad van Kerken zelf maakt deze dimensie van het kerk-zijn zichtbaar en doet dat mijns inziens op een overtuigender manier dan de Rooms-Katholieke Kerk of the Anglican Community. De diversiteit, niet alleen cultureel maar ook theologisch en traditie-historisch, is immers een belangrijk kenmerk van die wereldwijde gemeenschap.²⁹ Om deze gemeenschap, inclusief haar zichtbare representanten zoals de Wereldraad, aan te duiden zal ik in het vervolg de term ‘wereldwijde kerk’ gebruiken.

Eenheid en (culturele) diversiteit

Met het bovenstaande stuk over de *communio* ben ik inmiddels op het derde terrein van *Together Towards Life* aangekomen, ‘Spirit of community: Church on the move’. Ook in deze tekst wordt naast de uitgaande beweging van de missie de beweging naar gemeenschap en eenheid aan de Heilige Geest verbonden: ‘The Holy Spirit, the Spirit of unity, unites peoples and churches too, to celebrate unity in diversity both proactively and constructively.’³⁰ In die eenheid worden niet alleen de lidkerken van de Wereldraad betrokken, maar ook de Rooms-Katholieke Kerk, de Evangelische Alliantie en de Lausanne Movement. ‘Together we share a common concern that the whole church should witness to the whole gospel in the whole world.’³¹ De verklaring daagt met name uit tot een grotere eenheid over etnische en culturele grenzen heen. De grote migratiestromen in onze tijd maken deze uitdaging concreet. ‘Church on the move’ schept immers een nieuw landschap, waarin nieuwe mogelijkheden voor zowel eenheid als missie ontstaan. ‘More than ever before, congregations today can play a key role in emphasizing the crossing of cultural and racial boundaries, affirming cultural differences as a gift of the Spirit.’³² Juist in dit wereldwijd perspectief ziet *Together Towards Life* grote en nieuwe kansen ontstaan voor de plaatselijke gemeente. De contacten die veel plaatselijke gemeenten onderhouden met gemeenschappen elders in de wereld zijn een sleutel tot verandering, ook van de eigen situatie, stelt de verklaring. Daarbij wordt de strijd voor gerechtigheid en vrede genoemd, die niet slechts door regeringen en internationale organisaties gevoerd moet worden, maar ook vraagt om concrete visie en acties in de plaatselijke situaties. De eschatologische dimensie van de kerk maakt duidelijk dat het onderscheid tussen plaatselijk en wereldwijd slechts tijdelijke onderscheidingen in dit ondermaanse zijn. De wereldwijde kerk

29 Zie *Christelijke dogmatiek*, 465.

30 *Together Towards Life*, par. 66.

31 *Together Towards Life*, par. 65.

32 *Together Towards Life*, par. 75.

wordt weliswaar steeds plaatselijk concreet, maar houdt ook wereldwijd een missionaire *communio* in stand die vooruit wijst naar de voleinding.³³

Ik sta even wat langer stil bij de culturele implicaties van wat *Together Towards Life* naar voren brengt. In onze samenleving is de tendens dat culturele diversiteit interessant is op zijn retour. De migratiestroom waar de verklaring nog zoveel mogelijkheden in ziet, wordt in het publieke debat inmiddels een stuk minder positief beoordeeld. Des te belangrijker is het dat de kerk in de dynamiek van *missio* en *communio* blijft staan. De veranderende context is behulpzaam om een duidelijk beeld te krijgen van de functie van culturele diversiteit. In de vergelijking tussen Genesis 11 en Handelingen 2 wordt duidelijk dat de culturele diversiteit in de tijd na Pinksteren een andere rol krijgt. Blijkbaar gaat het niet langer om het scheiden en verspreiden van talen en culturen, maar om het communiceren en in gemeenschap met elkaar zijn.³⁴ In Handelingen 2 versterken *communio* en de *missio* elkaar. De culturele diversiteit en het anders-zijn staat hier niet centraal, zoals dat in de maatschappelijke interesse in het exotische (wereldeten, wereldmuziek etc.) het geval leek te zijn. Om de (inter)culturele dynamiek van de wereldwijde kerk en haar missie te kunnen begrijpen, is een ander cultuurbegrip nodig dan het nog steeds gangbare (moderne) cultuurbegrip, dat gestempeld is door een klassieke cultureel-antropologische benadering. In deze laatstgenoemde vormt cultuur een relatief gesloten betekeniswereld van een bepaalde bevolkingsgroep die wordt uitgedrukt in gedrag, kunst en handwerk, regels etc.³⁵ Met name in de laat-moderne context is deze zienswijze onder kritiek gekomen, omdat cultuur hierdoor een sterk harmoniserende, uniformerende en normatieve rol krijgt die niet zomaar te herkennen is in de dagelijkse praktijk. Die laatste is namelijk veel veelzijdiger, weerbarstiger en dynamischer. Nieuwere opvattingen van cultuur zijn minder monolithisch en statisch en creëren ruimte voor zowel het contingente en persoonlijke als ook voor de rol die macht (en onmacht) speelt in de omgang met cultuur. Hierdoor komt de handelende actor veel sterker in beeld.³⁶ Nu zijn er bij deze nieuwere opvattingen, die onderling weer verschillen, kritische opmerkingen te plaatsen, maar met name de procesmatige benadering schept een behulpzame theoretische context voor het verstaan van cultuur zoals die een rol speelt in de dynamiek van de kerk wereldwijd. De actor-gecentreerde visie schept boven-

33 *Together Towards Life*, par. 76-78, 12. De term 'missionaire *communio*' wordt daar overigens niet gebruikt.

34 Van den Brink en Van der Kooi zeggen hier heel weinig over. Eigenlijk wordt dit in één raadselachtige zin afgedaan: 'Het komt er altijd weer op aan deze [culturele, etnische en sociale] diversiteiten niet centrifugaal, maar centripetaal te laten werken.', 466.

35 Zie Kathryn Tanner, *Theories of Culture. A New Agenda for Theology* (Minneapolis: Fortress, 1997), 25-37.

36 Zie Kathryn Tanner, *Theories of Culture*, 38-58.

dien de mogelijkheid om duidelijk te maken hoe de Geest gebruik kan maken van de cultuur. Hier kan ik in dit kader niet verder op in gaan. Wat ik in elk geval wil onderstrepen is dat de notie 'cultuur' weliswaar een belangrijke rol speelt in de dynamiek van de wereldwijde kerk, maar niet op zo'n manier dat de cultuur deze dynamiek bepaalt. Cultuur of culturele diversiteit is dan ook niet de (ultieme) context van waaruit die wereldwijde gemeenschap begrepen kan worden. Het is eerder andersom, die interculturele eschatologische gemeenschap geeft een andere betekenis aan cultuur en culturele identiteit. In het krachtenveld van de Geest veranderen niet alleen mensen, maar ook de betekenis van hun culturele bagage. Het is dan ook wezenlijk dat we onszelf en onze kerkelijke tradities uitdrukkelijk vanuit dit wereldwijde perspectief verstaan zodat we ook echt onderdeel zijn van dat gebeuren.

Culturele verschillen zijn een geschenk van de Geest, zo stelt *Togeheter Towards Life*. Dat is niet alleen belangrijk voor het buitenlandse missionaire werk maar ook voor het binnenlandse. In de missie van de wereldwijde kerk worden die verschillende culturen en hun inherente diversiteit ten dienst gesteld van het Koninkrijk. Het interculturele gesprek in het kader van Gods Koninkrijk doet wat met je culturele bagage. Dat is ook cruciaal voor het missionaire werk in de Nederlandse cultuur omdat dit gesprek niet alleen een andere kijk op de culturele context geeft maar je ook een andere wijze van omgaan bijbrengt met datgene wat je cultureel aangereikt hebt gekregen.³⁷ Deze culturele dynamiek is een wezenlijk onderdeel van het meedoen in de *missio* van de Geest waarin de kerkelijke gemeenschap participeert. Dat leidt tot een andere, soms ook kritische kijk op wat cultuur is of voor cultuur wordt gehouden. Deze distantie is nodig om het missionaire werk werkelijk op het Koninkrijk in plaats van op (de dominante voorstellingen van) cultuur gericht te houden. Daarom gaat missionair werk niet zomaar met de trend van de tijd mee, maar zoekt ook tegendraadse vormen en communiceert ook ongemakkelijke visies. Intensief contact met gemeenschappen van christenen uit andere delen van de wereld in Nederland vormt een enorme hulp om de missionaire kansen en obstakels van onze eigen cultuur vanuit een breder perspectief te begrijpen. Bovendien behoedt de wereldwijde kerk ons ervoor het missionaire werk in Nederland te isoleren. In de wereldwijde gemeenschap krijgen de grote lijnen van de eschatologische dimensie van de kerk immers meer ruimte. Dan wordt de visie op het missionaire werk mede bepaald door een veel bredere bezinning binnen een wereldwijde discussie. Het ligt voor de hand om het buitenlandse missionaire werk hierbij te betrekken, omdat via deze tak veel van die interculturele inzichten beschikbaar zijn. Bo-

37 Stefan Paas, *Jezus als Heer in een plat land* (Zoetermeer: Boekencentrum 2002) benadrukt eveneens het belang van cultuur voor het binnenlandse missionaire werk, zie met name 97-109, al wordt de culturele factor door deze auteur wat anders benaderd dan ik dat hier doe.

vendien is inzicht in de specifieke Nederlandse cultuurdynamiek ook belangrijk voor Nederlandse missionaire werkers die in het buitenland werkzaam zijn. Zij ervaren immers aan de lijve hoe ‘wereldvreemd’ je als Nederlander kunt zijn in Kameroen of Guatemala, maar kunnen vanuit die situatie slechts tot op beperkte hoogte inzicht verwerven in de rol die hun toe-eigening van de Nederlandse cultuur daarin speelt. Alleen als buitenlands en binnenlands missionair werk nauw met elkaar samenwerken kan van de unieke context van de wereldwijde kerk optimaal geprofiteerd worden. Het gaat hierbij niet alleen om een contextuele oriëntatie met het doel van aanpassing of *adaptatio*, het gaat vooral om een zich steeds vernieuwend begrip van hoe cultuur en Koninkrijk zich tot elkaar verhouden, dat vertaald wordt in concrete verandering of bekering van de kerk en dus van het missionaire werk zelf.

Zending vanuit de marges

Volgens *Together Towards Life* hangt de transformerende dynamiek in het missionaire werk nauw samen met de verrassende manier waarop de Heilige Geest werkt. Daarmee wordt trouwens niet bedoeld dat er geen lijn in zit in het werk van de Geest, maar dat die lijn niet aansluit bij veel van onze (culturele) reflexen en verwachtingen. *Together Towards Life* onderkent in het werk van de Geest een patroon van missie vanuit de marges, een variant op het bevrijdingstheologische lemma *opción por los pobres*. Die visie impliceert een radicale verandering van de status quo waarin zending veelal vanuit het centrum (van de macht) naar de marges gaat. Deze laatstgenoemde is gebaseerd op sociale en politieke ongelijkheid. De verklaring wil dan ook breken met een lange zendingstraditie waarbij de zending uitgaat van de ‘machtigen’ en gericht is op hen die maatschappelijk gemarginaliseerd zijn. Hoe goed dat ook bedoeld kan zijn, op deze manier houdt het missionaire werk onrechtvaardige machtsstructuren in stand en draagt niet bij tot een werkelijke verandering. De verandering die *Together Towards Life* beoogt bestaat overigens niet uit het opheffen van het verschil tussen centrum en marges als wel uit het erkennen van de fundamentele gelijkwaardigheid van allen. Dat we voor God allemaal gelijkwaardig zijn moet dat ook naar voren komen in onze wijze van zending bedrijven. In tegenstelling tot wat het Koninkrijk van God vraagt en tot wat Jezus heeft gedaan, heeft zending zich genesteld in een onzalige omgeving: ‘mission, money and political power are strategic partners.’³⁸ De zending ‘vanuit het centrum’ ontkomt niet aan allianties met ‘oppressive and life-denying systems’, is vaak paternalistisch en heeft in andere culturen het beeld opgeroepen dat het Christendom sa-

38 *Together Towards Life*, 48.

menvalt met de Westerse cultuur. Ook onze kerkelijke structuren en organisaties volgen vaak dit patroon, aldus de verklaring. Op deze manier worden juist barrières opgeworpen voor Gods Koninkrijk.³⁹ In plaats daarvan zou de missie zich moeten laten leiden door inclusiviteit, heelheid en gerechtigheid. Ook hier weer stuurt *Together Towards Life* aan op de transformatie richting het Koninkrijk, nu toegepast op het verband tussen werkwijze en de sociaal-politieke werkelijkheid.

Deze zelfkritische houding van *Together Towards Life* is een consequentie van de inzet bij de *Missio Dei* en de voorrang van de Geest. Als het missionaire werk gemarkeerd wordt door wat hierboven kort is beschreven, heeft het te weinig te maken met de *missio* van de Geest. Voor het buitenlandse missionaire werk zal dit herkenbaarder zijn dan voor het binnenlandse. Door de manier waarop de zendingscontacten zijn ontstaan, soms nog in de koloniale tijd, en door de structurele ongelijkheid tussen Noord en Zuid lijkt deze verhouding tussen centrum en marge onontkoombaar. Het verplaatsen van kantoren naar het Zuiden waardoor veel meer lokale mensen betrokken worden bij het beleid zoals bijvoorbeeld ICCO dat heeft gerealiseerd is een mooi begin maar de onderliggende ongelijkheid en de afhankelijkheid zijn hierdoor niet uitgebannen. Voorlopig blijft de kerk uit het Noorden machtiger, met name door financiën, netwerk, (theologische) kennis en traditie. Bovendien is de betrokkenheid van de plaatselijke gemeenten primair gericht op de geldwerving die gekarakteriseerd wordt door het 'goed doen voor anderen die het minder hebben'. Zo wordt het paternalisme vanaf de basis gevoed.

Missie vanuit de marges lijkt daarentegen zeer goed te passen bij de huidige situatie van de kerk in Nederland. Gezien de voortschrijdende ontkerkelijking en secularisatie voelen christenen en kerken zich vaak gemarginaliseerd. Deze marginalisering bepaalt met name het landelijke beeld en grote delen van het publieke leven, hoewel kerken op het plaatselijk niveau soms nog veel macht representeren, met name in de Biblebelt. Het gaat bij de marges van *Together Towards Life* echter om meer dan publieke marginalisering. De traditionele Nederlandse kerken zijn, onder andere door de teloorgang van de volkskerk, een wit middenklasse fenomeen geworden. Het is dan ook begrijpelijk dat allerlei missionair werk in de gemeenten een sterk middenklassekarakter draagt, maar dat is ook de reden waarom het niet bijdraagt aan de fundamentele gelijkheid van mensen. In mijn woonplaats zie ik allerlei boeiende missionaire initiatieven rond kunst en cultuur die veelal de sociale grenzen van de kerk eerder versterken dan dat ze helpen om deze te boven te komen. Hierdoor wordt missionair werk niet de katalysator van verandering in de gemeenten en kerken zelf, zoals dat hierboven

39 *Together Towards Life*, par. 38-42.

is uitgewerkt. Die verandering is juist ook sociaal heel hard nodig. Hoe zouden we als Nederlanders bijvoorbeeld ooit van ons latente (en zo moeilijk bespreekbaar te maken) racisme afkomen als we niet steeds opnieuw samen met mensen met een andere culturele en etnische achtergrond in het krachtenveld van Gods missie staan? Bovendien is de optie van zending uit de marges uitgesproken politiek. Hoewel *Together Towards Life* zich verzet tegen allianties met politieke leiders en allerlei vormen van coöptatie, de roep om gerechtigheid kan niet zonder politiek engagement blijven. Dit past heel slecht bij zowel het huidige politieke klimaat waarin de band tussen godsdienst en politiek als gevaarlijk wordt beschouwd als bij de a-politieke houding van veel kerken die zich hier zonder morren bij neerleggen. Zo zijn er ook veel obstakels voor het missionaire werk in Nederland om te komen tot de zending vanuit de marges waar *Together Towards Life* toe oproept.

De obstakels brengen ons echter tot de kern. Zending uit de marge gaat over de verandering van de kerkcultuur en het missionaire werk zelf. Iedereen die bij missionair werk betrokken is weet hoe moeilijk het is om een hele gemeente bij missionair werk betrokken te krijgen. Dat dit werk ook nog substantiële veranderingen van het kerk-zijn zou vragen lijkt helemaal een brug te ver.⁴⁰ Toch is dat de bedoeling want anders worden de bewegingen van *missio* en *communio* van elkaar losgemaakt. Zending vanuit de marges is een omkering van het zorgmodel. Het is, evenals de *opción por los pobres*, een radicale keuze voor het perspectief van hen die het volgens de heersende maatstaf niet hebben gemaakt. Gedurende de tijd dat ik in Latijns –Amerika werkte, ging ik steeds meer zien hoe moeilijk dat is voor ons, Westerlingen. Veel zekerheden en rechten zijn voor ons vanzelfsprekend. Die houding kleurt onze spiritualiteit. Maar laten we de hoop niet verliezen dat ook wij leren om het niet-hebben (van al die voorrechten etc.) tot uitgangspunt kunnen maken van het willen delen zodat we ook kunnen ontvangen. Dan krijgt de Geest pas echt de kans.

Het lijkt me goed om in post-seculiere tijden ons voor het missionaire werk mee te laten nemen door hen die hier als vreemdeling verkeren. *Together Towards Life* noemt niet voor niets migratie als één van de belangrijkste uitdagingen. Migranten vormen per definitie de marge van de samenleving; ze moeten hun bestaan helemaal opnieuw opbouwen in een voor hen onbekende omgeving. Nu Europa de laatste jaren aanhoudend een grotere instroom van vluchtelingen te verwerken kreeg, verdween de aanvankelijke sympathie voor de vluchteling en is men vooral bang geworden. In de bewe-

40 Stefan Paas bespreekt in zijn boek *De werkers van het laatste uur. De inwijding van nieuwkomers in het christelijk geloof en in de christelijke gemeente* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2003) de frustraties die dit op kan leveren, met name rond de eredienst in meer behoudende kerken. De afweermechanismen met het oog op veranderingen die voor missionair werk nodig zijn, zijn in theologisch minder behoudende gemeenten mijns inziens in veel gevallen echter vrijwel dezelfde.

ging van de Geest ziet zo'n mensenstroom er echter heel anders uit. Missie, zo laat de eerste eeuwen van de kerkgeschiedenis in het Romeinse rijk zien, vaart dan ook wel bij zo'n multiculturele situatie, omdat hierin belangrijke facetten van de transformatie naar het Koninkrijk zich duidelijk aftekenen.⁴¹ De migrantenstroom maakt het interculturele missionaire werk op een bepaalde manier eenvoudiger. Wat vroeger zending heette en waar je verre reizen voor moest ondernemen, kan nu al in je eigen stad of regio beginnen. Bovendien nemen deze migrantenstromen kerken mee die vaak sterk missionair zijn ingesteld.⁴² Hoewel deze kerken in de eerste plaats zich richten op landgenoten in de diaspora, beperken ze zich daar niet toe. Veel kerken uit het Zuiden zijn gemotiveerd om zending te bedrijven onder Europeanen en hebben activiteiten in het Engels of het Nederlands. Op een bepaalde manier zou je deze missionaire activiteiten in Europa kunnen kwalificeren als 'zending uit de marges' omdat ze afkomstig zijn uit landen die niet tot het centrum van de wereldmacht gerekend worden en in een voor hen cultureel onbekende wereld opereren. Als Nederlandse kerken in deze dynamiek hun eigen plek zouden kunnen vinden, krijgt de verstrengeling van beide takken van zending een heel stevig fundament in de Nederlandse kerk.

Concluderend

In onze samenleving komen we dagelijks in aanraking met culturele diversiteit, fysiek en via de media. In het perspectief van Gods Koninkrijk is dit een verheugende en kansrijke context, omdat ze het eschatologische volk van God voorstelbaar maakt. De wereldwijde dimensie van de kerk is dan ook fundamenteel voor de ecclesiologie. *Together Towards Life* biedt een uitdagend kader waarin binnenlands en buitenlands missionair werk in dienst van Gods wereldwijde *missio* kunnen worden gezien. Als we onze eigen cultuur beschouwen als een onderdeel van het werk van de Geest, die culturen in dienst neemt voor het Koninkrijk van God, komen binnenlands en buitenlands missionair perspectief steeds meer in elkaars verlengde te liggen. De interactie tussen culturen wordt dan een bijzondere speelruimte van de Geest.⁴³ In die speelruimte gaat het om een voortdurende transformatie. Missionair werk moet zich dan ook steeds weer terug laten leiden naar de sociale en politieke marges om trouw te blijven aan Gods Koninkrijk.

41 Zie bijvoorbeeld Michael Green, *Evangelism in the Early Church* (Crowborough: Highland books, 1990).

42 Zie hierover meer in André Droogers, Cornelus van der Laan, Wout van Laar (eds), *Fruitful is de Land. Pluralism, Dialogue and Healing in Migrant Pentecostalism* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2006).

43 Zie Mechteld Jansen, *Inter Related Stories. Intercultural Pastoral Theology* (Zürich: LIT Verlag, 2011), met name 118-123.